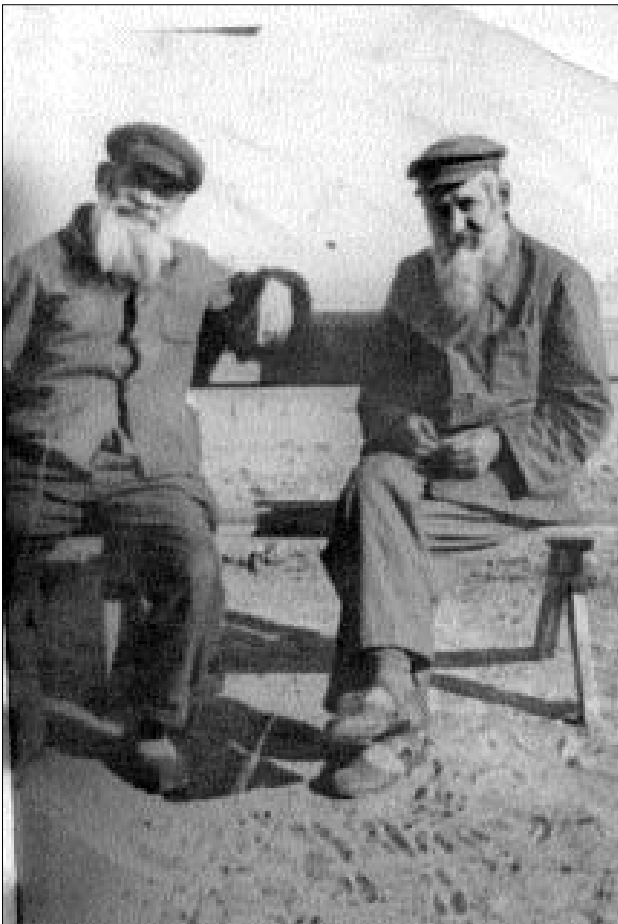

שמע ישראל

"קינדער האלט זיך!"

(בנים החזיקו עצמכם!)

ר' בערל ריקמן (משמאל) במחנה עבודה לנכים.
מימין: ר' משה דובראווסקי

במשך כמה שנים הורה הרבי מה"מ כי בעת התקיעות שלו יעמדו בסמוך אליו יהודים שיצאו מרוסיה • אחד מאותם יהודים הוא החסיד הרב דובער (בערל) ריקמן, שנחקר, עונה והוגלה למחנות כפיה במשך שנים ארוכות, וזאת על מנת להציל יהודים אחרים • בנו ר' שלום ריקמן מסר ל"בית משיח" זיכרונות מרטיטים מהחקירות והגלות, שכתב אביו וכן את כתב האישום שבגיננו נשפט לעשר שנות גלות, והוא מתפרסם כאן לראשונה

מאת: שניאור זלמן ברגר

י"ה

נני יליד יקטרינוסלב. זכיתי להיות קרוב למשפחת הרב הגה"ק המקובל רבי לוי יצחק נ"ע. אבי ז"ל הרב ישראל ריקמן פעל רבות למענו של הרב, ובעיקר בעת מינויו לרבה החסידי של העיר. בקטנותי למדתי ביחידי עם בניו של הרב, וזמן קצר אף זכיתי ללמוד בכיתה אחת עם בנו בכורו, הלא הוא כ"ק אדמו"ר שליט"א – בשורות אלו פותח הרב דובער (בערל) ריקמן את יומן חייו המרגש.

ר' בערל נולד ביום כ"ג בכסלו תרנ"ט לאביו החסיד הרב ישראל הלוי ריקמן מחסידי חב"ד בעיר, ולאמו מרת דובה שהייתה ממשפחה חסידית מקרמנצ'וג.

כבר בגיל תשע נשלח ללמוד ביחד עם בעיירה בליובאוויטש ובבחרותו המשיך ללמוד בישיבת "תומכי תמימים". בהגיעו לפרק האישי מקדשי בא בברית הנישואין עם מרת שרה (סופה). לאחר החתונה התגורר בעיר חרקוב ולפרנסתו החל לעבוד בייצור יין.

בשנת תרצ"ג ניסה יחד עם אשתו, בתו התינוקת ואחיו הרב אריה לייב להבריח את הגבול דרך קווקז לאירן אך ללא הצלחה. הם נתפסו והוגלו אל סיביר שבעיר טומסק. לא היה זה מחנה מסודר, כי אם מקום מרוחק שם נאלץ להתגורר יחד עם אשתו ובתו התינוקת.

לאחר שלוש שנים השתחרר ורצה לגור במלחובקה כיון ששם גרו כמה מהחסידיים, אולם השלטונות לא הרשו לו. כעבור זמן מה, התיירו לו השלטונות באופן ניסי לעבור לגור בעיירה מלחובקה שליד מוסקבה. לאחר תקופה עבר להתגורר בעיירה קרסקובה, אף היא באזור מוסקבה, שם נולד לו בנו שלום.

בזמן מלחמת העולם השנייה כבשו הנאצים חלקים ניכרים מרוסיה אז ברח יחד עם משפחתו – כמו רבים אחרים הרחק מאזורי הקרבות אל העיר טשקנט שבאוזבקיסטן. כדי שלא לחלל את השבת עבד בעבודות פשוטות; בתחילה עבד כמסגר ולאחר מכן בייצור נעליים.

הימים ימי מלחמה, מחסור ורעב; הפרנסה היתה מצויה אך בקושי. למרות זאת לא חשב אלא כיצד אפשר לעזור לזולת. באחד הימים הכניס לביתו יהודי בשם ישעיה גרבר ז"ל הוא לן ואכל בבית משפחת ריקמן עד תום המלחמה.

את מעשי החסד הרבים שלו עשה באופן של מתן בסתר כדי שהנתמכים לא ידעו ולא יתביישו.

המלחמה הסתיימה ומשפחת ריקמן חזרה לגור במוסקבה שם התגוררו זמן קצר עד שהגיעה אליהם השמועה כי בלבוב

קיצוני מימין: ר' בערל ריקמן

כאשר לקחו את האיש תושב לבוב לחקירות, החל הלה 'לפטט' יותר מידי וסיפר להם על אודות ה"עשאלונים" והבריחות הבלתי-כשורות של החסידיים שהבריחו את הגבול יחד עם אזרחים פולניים. לאט לאט הצליחו לאסוף חומר מרשיע אודות הבריחה ההמונית של היהודים.

ביום א' שבט תש"ז התארגנה קבוצה קטנה של יהודים שהתכוונו להבריח את הגבול באופן פרטי בעזרת פספורטים מזויפים. לרשותם היה אמור לעמוד איש מיוחד שמתפקידו היה להעביר את הגבול. כמו כן היה איש מיוחד ש"דאג" לרכוש עבורם כרטיסי נסיעה ברכבת.

קבוצה זו מנתה תשעה איש, ביניהם הרב מענדל פוטרפס, הרב שמואל נוטיק ומשפחתו, ועוד. בטרם יצאו לדרך, סיכמו איתם על סימנים מיוחדים אשר עליהם למסור לנו בכדי שנדע כי כל בני הקבוצה עברה בשלום. אנו, בלבוב, חיכינו לקבל מהם את הסימנים המוסכמים – אך לשוא. אין קול ואין קשב. התחלנו לחשוש כי משהו קרה להם, ומי יודע אם לא נתפסו. מאוחר יותר התברר כי האיש שדאג להם לכרטיסים, לא היה אלא סוכן מוסווה של אנשי ק.ג.ב. והוא אשר מסר לשלטונות על האנשים שעומדים להבריח את הגבול. מובן כי בבואם למקום המיועד כבר חיכו להם אנשי ק.ג.ב. שאסרו אותם במקום!

אמור, לשלטונות נודע דבר ההברחות ההמוניות, וכך הגיע הקץ לכל זאת. עם אטימת דרכי היציאה ודרכי

יוצאים החסידיים אל מחוץ לגבולות המדינה. הם ארזו אפוא את מטלטליהם ונסעו ללבוב על מנת לנסות לצאת את רוסיה. ר' בערל הגיע על תקן של שליח מקצועי מטעם מפעל כימי שייצר צבעים...

עובדה זו הצילה את בני משפחתו, בשעה שדבר מעצרו התפרסם, הם הספיקו להמלט בחזרה אל ביתם שבקרסקובה כדי שהשלטונות לא יתעניינו לדעת מה עושים בני משפחתו של איש מקצוע מעיר אחרת בלבוב. על השתלשלות העניינים שהביאה למעצרו והגלייתו לסיביר, הוא מספר בעצמו בזיכרונות המרטיטים שכתב.

כל החל בשני יהודים אזרחי פולין, סוחרים גדולים במטבע זר, שבאו מפולין ללבוב לרגל מסחרם. הם הצליחו במסחרם ורצו לחזור לעירם ולביתם שבפולין. הם התקשרו עם יהודי תושב לבוב שהבטיח להשיג להם כרטיסי נסיעה. יהודי זה התקשר עם קצין רוסי שהזמינם לבוא אליו לשדה התעופה, ושם יסדר להם אפשרות לטוס לפולין.

שני הסוחרים עם אותו יהודי, הגיעו לשדה התעופה, ובידיהם מזוודות כבדות מליאות במטבע זר... אותו קצין בא "לקבל את פניהם" יחד עם עוד כמה מאנשי ק.ג.ב. לאחר חיפוש קל מצאו במזוודותיהם אוצרות גדולים של מטבע זר!

התברר שאותו קצין לא היה אלא סוכן ק.ג.ב. והוא אשר מסר אותם בידיהם האכזריות.

הרב מרדכי דובין הי"ד

בזכרונותיו מתעכב ר' בערל ריקמן על דמותו של החסיד הרב מרדכי דובין הי"ד, וכך הוא מספר.

"ר' מרדכי הוכנס למעצר במקום בו שררו תנאי מאסר קשים במיוחד. היה זה מבנה גדול ששימש כת של כמרים פרושים שהיו כמעט מנותקים מהעולם. השלטונות החרימו את המבנה למטרותיהם ומאז המקום הזה שימש כמטה אזורי של הק.ג.ב. ושם הם ניהלו את החקירות הקשות והמתישות נגד הנאשמים. התנאים ששררו במקום קשים ביותר. השומרים והסוהרים לא הכירו את האסירים בשמותיהם אלא במספרו של כל אסיר ב"יארליק" שלו.

"בהיותו אסור בכלא, לא אכל ר' מרדכי לחם למרות שלא היה כל חשש שהוכנס בו דבר אסור. הוא לא הסכים לאכול פת פלטר וכל מאכלו היה מבוסס על כמה אגוזים וצימוקים. אלו הם הדברים שהחזיקו את גופו החלוש עד אפיסת כוחות.

"בשלב זה העבירו אותו ל"טולע", שם כלאוהו במוסד לחולי נפש. במקום הנורא הזה הוחזק עד שהשיב את נשמתו ביום כ' אלול תשי"ז.

"ר' מרדכי היה גדול ומיוחד במעשי הצדקה והחסד שלו. כל כולו היה לטובת הזולת. אנשים הפקידו בידיו כספים לשם חלוקתם, והוא תמיד היה מחלקם לנזקקים מבלי להשאיר עברו מאומה. גם תפילתו היתה בדבקות ובאריכות מידי יום ביומו. רבים היו נהנים לשמוע את רינתו ותפילתו.

"ה' ינקום דמו ויהי זכרו הטהור ברוך!"

שבמכנסיי חבויים כמה כתובות מארץ ישראל ומחולל, כמו כן היה שם שטר של עשרה שטרלינג. כל אלה נפלו לידיהם. אך מאחר שלא מצאו בכיסי, וגם לא במזודתי, שום דבר מיוחד בניגוד לחוק – העבירו אותי למפקד הראשי הממונה עליהם – שהיה בדרגת "פאלקאוויק" (אלוף משנה).

"היכן השגת את הכרטיס?" התחיל להלך לחקור אותי.

"קניתי בתחנת הרכבת", עניתי, "ושילמתי עבורו מחיר יותר גבוה מהרגיל."

"הלא זהו הכרטיס אשר אני בעצמי נתתי במו ידי לפלוני!" – רתח הקצין מכעס – "מכיר הנני את הכרטיס לפי הסימן שציינתי עליו!"

הבנתי מיד כי מלשין אחד הפיל אותי בפח, שלקח ממנו הכרטיס ודאג להעבירו אלי.

הייתי חזק ברוחי. הם לא מצאו שום הוכחה משכנעת שתוכל להפיל אותי. מאחר שלא ידעו מה לעשות בי, העבירוני למפקד יותר גבוה שהוא עצמו חקר אותי במשך זמן ניכר. לאחר שגם הוא לא הצליח להוציא מפי מאומה, הורה להעביר אותי למחלקת החקירות. אותו לילה חקרו אותי חקירה צולבת ומתישה במשך כל שעות הלילה; אך, הם העלו חרס בידם. אני עמדתי כצור חלמיש לבלי לגלות את שמות אף אחד מהעסקנים.

פעם, כשהייתי צמא, ביקשתי מהשומר שיתן לי קצת מים כדי להרוות את צמאוני. בקשתי נתמלאה והביא לי מים. כעבור כמה דקות נפתחה שוב דלת תאי, ליד השומר עמד אדם נוסף.

"רואה הנך את האיש הזה?" – אמר לי השוטר – "הוא רוצה מים לשתות, תן לו מהמים שנתתי לך זה עתה". הסתכלתי בפני האיש וזהיתי אותו כר' שלום וילנקין. מיד אמרתי לו באידיש: "איך קען קיינעם נישט!" (אינני מכיר אף אחד), כלומר אני חזק בדעתי ואינני מגלה בחקירות שמו של איש! החייל לא הבין את דברי שנאמרו באידיש, ולא הגיב כלום על דבריי.

מנסה לברוח את הגבול. לכן הוחלט לקנות כרטיס נסיעה לז'נבה, ואני ארד בתחנה של ברנוביץ'. נפרדתי מהמארגנים שאיחלו לי בהצלחה בדרכי.

כאשר עליתי על הרכבת ורציתי להיכנס לקרון בו הייתי רשום, והנה איש זר עומד בדרכי. מיד הבנתי שנתפסתי. הזר הוריד אותי מהרכבת ולקח אותי לפינה חשוכה בתחנה, משם צלצל למקום מסוים והזמין משם מכונית עברוי. בעודו מדבר, ומסביב שורר חושך ואפילה, הכנסתי את ידי במהירות לכיסי וקרעתי את כל הניירות והמסמכים שהיו אצלי. היו שם כתובות שונות ומסמכים שונים. ניצלתי את החשיכה וזרקתי את הכל החוצה מבלי שהלה ירגיש בדבר.

כעבור זמן קצר הגיעה מכונית משטרה ונתבקשתי להיכנס אליה. בתוכה היה קצין גבוה והוא נסע אל מקום משכנם הטמא. משום מה, בעת שהשמדתי וקרעתי את כל המסמכים שבכיסי – שכחתי כי בכיס הקטן

הבריחה, הפך להיות מצבם של אלה שלא הספיקו לעבור את הגבול – קשה וחמור מאד. הללו באו ללבוב ממרחקים גדולים, לאחר שמכרו את ביתם ואת כל רכושם, עזבו וזנחו את מקום עבודתם; מטה לחמם נשבר והם הגיעו ממש לפת לחם. מחד, לא הצליחו למצוא להם ולבני משפחותיהם מקום מנוחה להניח את ראשם, ומאידך – הם צריכים לחיות בתנאי מחתרת, לבל יודע לשלטונות דבר היותם בעיר זו. במקום שהיו בבוקר אסור היה להם לשהות בערב, ובמקום שהותם בערב אסור היה להם להימצא בבוקר.

בעקבות זאת התאספו בהחבא מספר עסקנים שהחלו לחפש עצות ותחבולות כיצד למלט את המשפחות שנתקעו בלבוב ללא יכולת לעשות מאומה. בין העסקנים היו הרה"ח ר' יונה כהן (פולטאבער) הי"ד, והחסיד הרב משה חיים דובראווסקי ז"ל.

בשלב מסוים קראו לי אנשי הוועד וביקשו ממני לנסוע לברנוביץ', כיון שהגיעו אליהם שמועות כי אזרחי פולין שלא הצליחו לצאת לפולין התארגנו בעיר זו, והם מחכים לארגן "עשאלון" לפולין. אך מאחר שלא היו בידי אנשי הוועד ידיעות מדויקות – ביקשו ממני לנסוע לשם ולברר היטב את הסיכויים לנסוע מעיר זו.

הקושי העיקרי היה בהשגת כרטיס נסיעה ובפרט לברנוביץ'. העיר עצמה שכנה ליד הגבול עם פולין וכל מי שקנה כרטיס לשם, עלול היה להיעצר בחשד שמא הוא

אוכל תמורת תניא וקידוש לבנה

מספר החסיד הרב דובער רובינסון: "כשהגעתי למחנה בוכטווינו שבמזרח רוסיה, פגשתי שם את ר' בערל ריקמן. הייתי אז לאחר נסיעה מתישה והוא הביא לי קצת לחם ודג מלוח. לאחר מכן התעניין לאיזה מחנה אני אמור להישלח, וכעבור זמן קצר חזר ובפיו תשובה "אתה תגיע למחנה סמוך; אם כן, בתמורה לאוכל שנתתי לך תכתוב לי על פתק את נוסח קידוש הלבנה ופרק אחד בתניא..." הוא אמר לי שכבר ידאג לקחת זאת ממני. "ואכן, כעבור כמה ימים הגיעו אלי הממונים על העברת האוכל ולקחו ממני את מה שכתבתי עבורו ומסרו זאת לר' בערל".

בהיותי אסור בתא הצר שלי, הגיעו לאוזני נחירותיו של השומר. ב"חלון" הקטן של דלת התא היה קבוע פח שניתן היה להסיטו לצדדים. פתחתי את החלון וראיתי כי אמנם החייל נפל בתרדמה עמוקה. התחלתי לצעוק: "שמע ישראל! – קינדער האַלט זיך!!" (בנים החזיקו עצמכם!). עשיתי זאת כיון שידעתי כי בתאים הסמוכים נמצאים עוד אסירים מאנ"ש; הבנתי זאת מתוך שאלותיו של הקצין ששאל אותי "ואת האסיר גרליק אתה מכיר?" כמו כן שמעתי את קולו של בערל רובינסון בעת חקירתו. צעקתי אפוא אליהם שיחזיקו את עצמם ושלא ישלכו בלשונם בדברים שעלולים להזיק לאחרים. בתאי המאסר היו גם סוכנים שהלשינו אודות צעקותיי ותוכנם. כעבור כמה ימים נקראתי לחקירה במהלכה החוקר הנחית עלי מכות קשות ונאמנות, ולאחר מכן פקד להכניס אותי בצינוק בדד ומבודד.

זה היה חודש שבט. הקור היה נורא. הקירות עשויים מבטון, החלונות היו שבורים והכפור היה קשה מנשוא. סבלתי מבעיות ברגליים ובגלל הקור הם התחילו לכאוב מאד. הגידים התכווצו והיסורים היו איומים. היה זה ניסיון גדול מאד, אך הייתי חייב לשתוק לא להזכיר אף שם של מישהו מהחסידים. כדי שאוכל אמנם לעמוד בניסיון, הייתי מדמיין לעצמי כי מכים אותי ומנחיתים עלי מכות אכזריות ולמרות שמענים אותי עד מות – אני מבליג, שותק ולא עונה.

כאשר הובילו אותי פעם לחקירה דרך הפרוזדור הארוך שמשני צדדיו היו תאים עם אסירים. קלטו אוזניי קולות בכי של אשה וילד. נדמה היה לי כי אני שומע את קולם של אשתי ובני. חשבתי שלא אוכל שאת עוד את היסורים הללו והגעתי למצב של יאוש. הרגשתי כי באתי עד קצה גבול היכולת וכי ימי ספורים. למרות זאת ניסיתי להתחזק ולהתעודד ולצפות לרחמי שמיים מהירים.

באחת מחקירותיי הקשות, אזרתי אומץ ועל שאלה מסויימת של החוקר עניתי: "דעו לכם כי על הדם שלנו לא תוכלו לעשות קריירה!" בשמעו דברים כאלה שאף אסיר לא היה מעז לומר כך, והחוקר לא פילל לשמוע דברים מסוג זה מאסיר – נתקף בחמת זעם ונתן בפניי אגרוף עד שחשבתי כי זהו הסוף. תם ונשלם לנצח לעולם...

לאחר מכן המשיך לשאול אותי שאלות שונות ומשונות, ובכך סחט ממני את שארית כוחותיי.

כעבור כמה ימים שוב נקראתי לחקירות, והפעם יחסו אלי השתנה מן הקצה אל הקצה.

החוקר קיבל אותי בסבר פנים יפות, והתחיל לשאול אותי: מדוע פניך רעים כל כך? אולי הנך זקוק למשהו? קצת אוכל? ועוד שאלות דומות. הייתי מופתע מאד ולא ידעתי למה הפך הכושי את עורו בצורה קיצונית כל כך. הבנתי כי התעלומה תיפתר במהירות.

בסיום החקירה ניגש החוקר לארון ברזל, הוציא משם אזיקים כבדים וקשר בהם את ידי וכן הוציא משם אקדח ואמר לי לבוא עמו. הוא הוביל אותי לחדר חשוך והתחלתי להתכוון לגרוע מכל. אך כעבור זמן קצר התברר לי כי זהו חדר מיוחד של צילומים שם מצלמים את כל האסירים מכל הזוויות ובכל מיני פוזות. הפחד האיום שלי התפוגג.

כזאת היתה העובדה.

בחי אייר יצאנו מלבוב ובאותו יום הגענו לחרקוב, שם נשארתי בכלא, ועדיין הייתי בתהליכי חקירות. מאחר שהתאים היו מלאים ולא היה מקום בשבילי, נאלצתי להישאר מחוץ לתאים. כשהמתנתי נודע לי כי ישנו אסיר השפוט לזמן קצר ובעוד כמה ימים הוא אמור להשתחרר. החלטתי לנצל אותו ולהעביר עמו מסר לגיסי שהתגורר בחרקוב.

בהזדמנות מסוימת ביקשתי מהאסיר שמיד עם שחרורו יואיל לבקר בבית גיסי ולמסור דרישת שלום בשמי, והם יפצוהו על כך. הוא אכן מילא את בקשתי, וכשנודע להם מקום הימצאי – דאגו להביא לי לכלא אוכל. יחד עם זה שלחו לי בקבוק חלב שהיה סגור

ר' בערל ריקמן (משמאל) בהתוועדות חסידים, ליזו נראה ר' מרדכי סירוטה

בפקק עטוף נייר. החייתי את נפשי מהאוכל ומהחלב, ועל הנייר של הפקק רשמתי כמה מילים בהם ביקשתי שיודיעו לי משלום רעייתי, היכן היא נמצאת ואם לא אסרו אותה בלבוב.

כבר למחרת היו צריכים להעבירני מחרקוב ולהמשיך עם הי"עטאפי (המשלוח) לכיוון מוסקבה, אך למזלי האיש שהיה ממונה על שמירת חפצי האסירים לא היה אז במשמרתו מכיון שהיה אז יום חגם האחד במאי שהוא יום חופשה. כעבור שבוע שוב היו צריכים לשלוח אותי עם הי"עטאפי למוסקבה, אך גם הפעם הדבר לא יצא לפועל כיון שהיה זה שוב "חג" שלהם ה-9 במאי בו חוגגים הרוסים את ניצחונם על הנאצים ימ"ש –

במטה הק.ג.ב. בלבוב נתקבלה הוראה להעביר אותי למטה הק.ג.ב. 'לובינקא' שבמוסקבה. את הדרך למוסקבה עשיתי בקרונות מיוחדים לאסירים. בקרונות אלו שררו תנאים מחרידים, וחסרו בהם התנאים האלמנטריים בפני עצמה היא הנסיעה מלבוב למוסקבה שבנסיעה רגילה הדרך נמשכת בין שתיים לשלוש יממות, אך הדרך בה נסעתי נמשכה יממות רבות.

מכלא לבוב בדרכנו למוסקבה, העבירו אותי דרך קייב וחרקוב. דבר היה לפלא בעיני מאחר שישנה רכבת ישירה למוסקבה, אך

כתב אישום

להלן חלקים מהפרטיכל של כתב האישום שכתבו אנשי הק.ג.ב. נגד ר' בערל ריקמן כפי שמסרו ל"בית משיח" מר שלום ריקמן, בנו של ר' בערל. את כתב האישום האורגינל קיבל מאנשי הק.ג.ב. במוסקבה. כתב האישום נכתב ב-6 בפברואר 1948 (כ"ו שבט תש"ח) והוא מאשים חמשה מחסידי חב"ד שנעצרו באותה תקופה. להלן קטעים ממנו בתרגום חופשי:

מוסקבה ולנסוע לערי הגבול בכדי לצאת את המדינה. הוא עצמו עזר לזייף מסמכים וניסה לברוח לחו"ל.

[בהמשך מובאים פרטי אשמתם של הנאשמים האחרים]:
פרטי הנאשמים:

ריקמן בער נולד 1898 [תרנ"ט] עיר הולדתו דנייפרופטרובסק. יהודי בלתי מפלגתי. בזמן המעצר בלי עיסוק מיוחד. גר בישוב קרסקובה במחוז מוסקבה.

[בהמשך מובאים פרטים של הנאשמים האחרים: גורביץ, לברטוב, דוברוסקין וגוראריה. לגבי יונה קגן (כהן) צויין שהוא מואשם בכל האשמות שנזכרו, אולם לגבי יש פרטים נוספים ולכן אשמותיו יכתבו בנפרד].

חמשת הנאשמים המובאים בכתב האישום היו מחשובי החסידים והם אלו שעליהם כותב ר' בערל שהיו אסורים יחד עמו בכלא במוסקבה:

הרה"ח מרדכי גוראריה ע"ה, התגורר גר בקרעמנצ'יג ובתקופה מאוחרת יותר במוסקבה. נפטר באה"ק.

הרה"ח חיים אליעזר גורביץ, היה מתלמידי ישיבת "תומכי תמימים" בעיירה ליובאוויטש. תקופה מסוימת היה משגיח בכיתות בליובאוויטש. גר במוסקבה שם לימד תשב"ר במסירות נפש. בין תלמידיו נמנה שלום, בנו של ר' בערל ריקמן. נפטר באה"ק.

הרה"ח משה חיים דוברוסקי, מתלמידי ישיבת "תומכי תמימים" בליובאוויטש. התגורר במוסקבה. בספר ליובאוויטש וחיליה נכתב עליו "היה עומד אצל יחידות בלנינגרד". נפטר בצירונוביץ' בשנת תשי"ז.

הרה"ח דובער לברטוב, המכונה "קאבילאקער". למד בישיבת "תומכי תמימים" בליובאוויטש בין השנים תרס"א תרס"ז. היה שו"ב ומוהל. גר במוסקבה עד למאסרו. נפטר בשנת תשי"ט בעיר פאטמטע.

לבד ממטרות אלו, הארגון נתן חינוך ברוח אנטי סובייטית, דתי-לאומני לילדים ומבוגרים יהודים. בשם מטרה זו ייסדו בתי ספר לא חוקיים מיוחדים – חיידר שבהם חינוכו ברוח דתי אנטי-סובייטית ובחלקם גם לאידאולוגיה קפיטליסטית.

את מעשי הארגון "חוסידוב" הנהיג מי שגר בארה"ב, מנהיג היהודים הקפיטליסטיים הלאומנים – יצחק שניאורסון [כ"ק אדמו"ר הריי"צ].

הנהגת הארגון "חוסידוב" בס.ס.ר. הנה בלתי ליגאלית. בין המטרות הפרקטיות של הארגון: להבריח יהודים מס.ס.ר. ולשם כך ארגון זה הקים בלבוב וועד מחתרתי. עקב כך הגיע ללבוב כדי לנסות לעבור את חוקי הגבולות. מסביב לריקמן קמה קבוצה פוליטית.

באותה התארגנות בה היה שותף ריקמן נעצרו:

גורארי מרק
לברטוב בעריל
דוברוסקין משה
גורביץ לזר חיים
כגן יונה

כפי שהוכח בדברים אלו, הם עסקו בתעמולה דתית אנטי-סובייטית, החזיקו בקשר בלתי חוקי עם תושב ארה"ב, מנהיג הארגון שניאורסון; השתתפו בהברחת יהודים אנטי סובייטים לחו"ל.

לגבי כל אחד מהנאשמים כדלקמן:

ריקמן בער – בעברו בעל חברה לייצור יינות ב-1927 [תרפ"ז] נעצר על עבירות מטבע. בשנת 1945 [תשי"ה] נעצר כיון שעבד לפי השיטה הסוציאליסטית.

משפחתו: יש לו שני אחים, הורים, ושני אחים של אשתו שגרים בחו"ל. אח אחד באנגליה ואח נוסף בארגנטינה. הורים ואחי אשתו גרים בפלסטניה. עם כולם שמר על קשר מכתבים וקיבל מהם חבילות ובהם חפצי ערך.

לארגון הבלתי ליגאלי "חוסידוב" נכנס ב-1942 [תשי"ב]. היה פעיל בקשר להברחת יהודים לחו"ל, שיכנע יהודים לעזוב את

תיק 358

1. ריקמן בער

מואשם על פי סעיף: א-1-54-18 ו-2-

54.

2. גורארי מרק

3. לברטוב ברקו / בעריל

4. דוברוסקין משה

5. גורביץ לזר חיים

מואשמים על פי סעיף: א-1-58-17 ו-2-

58.

8- בפברואר 1947 [י"ח שבט תשי"ז] שירותי הביטחון תפסו מבריה גבול: ריקמן בער.

מההסברים של ריקמן על מעשה נפשע זה עולה כי הוא קרא לכמה מתושבי מוסקבה לנסות לצאת את המדינה מכיון שאי אפשר לחיות במדינה כזו בשל כך הוא הוחזק במעצר במשרד הביטחון.

מחקירתו הועלו הפרטים הבאים: הוכח שריקמן הוא תושב מוסקבה. בתחילת 1947 [חורף תשי"ז] קיבל החלטה ביחד עם משפחתו לברוח לחו"ל – לפולין ומשם לפלסטניה. לפי החלטה זו, בינואר 1947 [טבת תשי"ז] נסע ללבוב ומשם לילנא, משם חשב לעבור את הגבול. בכל הפשעים הללו – בתיכנון ובצעדים המעשיים – הוא לא עשה לבדו, אלא כשותף לארגון "חוסידוב" [חסידים] ארגון אנטי-סובייטי לאומני וקפיטליסטי. ארגון זה נוסד על שטח ברית המועצות עוד לפני מלחמת העולם השנייה.

מטרותיו נמצאו:

א. לאסוף יהודים ולעבוד איתם ברוח אנטי סובייטית – דתית לאומנית וקפיטליסטית.

ב. הכנה והשתתפות להבריח יהודים – אנטי סובייטים לאומנים – את הגבול לפולין, אנגליה, אמריקה ופלסטניה.

יהודים אלו האנטי-סובייטים ודתיים ארגנו בתי-כנסת בלתי ליגאליים ובתי-ספר מיוחדים הנקראים "ישיבות". כאלו ישנם בערים: מוסקבה, טשקנט וסמרקנד.

הקונה האלמוני

באחד הימים טלפנו ממשרדי אחת מחברות התעופה האמריקאיות לביתו של ר' בערל והודיעו לו, "יש לנו כרטיסי טיסה מישראל לניו יורק וחזרה עברוך ועבור רעיתך". ר' בערל התפלל ושאל "מי קנה עבורי את הכרטיסים?" מעברו השני של הקו נאמר לו שהאלמוני שקנה את הכרטיסים מעוניין שלא ידעו מי הוא.

ר' בערל אכן טס עם רעייתו לרבי מלך המשיח, וזו היתה הפעם האחרונה שהיה אצל הרבי. במשך כל השנים היה בטוח כי האיש שקנה את הכרטיסים עבורו לא היה אלא הרבי בעצמו.

הקרונות. נתתי לו מתנה כלשהי וביקשתי ממנו לקנות עבורי כמה גלויות דואר, עליהם כתבתי מכתב לבני משפחתי שבקראסקובה. ביקשתי ממנו שכאשר יבוא למוסקבה, יואיל לסור לביתי ולמסור ד"ש ממני, וזאת לאחר כמה חודשים שלא שמעו ממני מאומה.

בליל הסדר הייתי ברכבת. נקל לתאר את ה"סדר" שיכולתי לערוך; בודד ומבודד, גלמוד ללא משפחה וללא ידיד. נאלצתי לצאת ידי ה"סדר" במחשבה ובדיבור גרידא: זרוע, ביצה, חרוסת, כרפס, חזרת, ארבע כוסות. הדבר האחד שלא היה חסר לי, היה המרור. פריט זה היה לי בשפע רב. אמנם לא יכולתי למששו בידים, אבל עטוף הייתי בו בכל ישותי - - -

לאחר שתי יממות של נסיעה, הגענו אל העיר קובישוב, שם הוכנסנו לכלא. לאחר ארבעה ימים שוב הועלנו על הרכבת עמה נסענו עד העיר נובוסיבירסק שבסיביר, שם שהינו כמה שבועות נוספים עד שהעלו אותנו לרכבת והפעם לאירקוצק. בתא שלנו דחסו גם ילדים בני שתיים-עשרה ושלוש-עשרה שנשפטו לחמש עד עשר שנים של גלות ועבודת פרך!

זמן קצר שהינו באירקוצק ואז העבירו אותנו לחברובסק שבמזרח רוסיה, לא הרחק מיפן. כך נסענו ונסענו ללא סוף וקץ, חלפנו בדרכי ישימון אינסופיים ויערות-עד. בכל הדרך הזאת לא ראינו מקום ישוב כלשהו, רק יערות וחיות טרף.

הנסיעה עצמה היתה כרוכה בקשיים נוראים ונעשתה תוך תנאים מחרידים. בדרך כלל כאשר הכניסו את האסירים לקרון, היו הפושעים והגברתנים שבהם מסתערים על המקומות הטובים והמרווחים, ואלה שבאו אחריהם נאלצו להדחס לתאים הקטנים תוך מחנק איום. לדוגמא: בתא קטן המיועד לששה אנשים, דחסו כ-18 אנשים. האנשים היו צמודים אחד לשני באופן כזה, שאם היו

השני, וכל סיפר על "חטאיו" ועל מה ולמה הם מובלים לגלות בסיביר.

מעניין לציין את "חטאיו" של הבכיר, האלוף משנה, היה כיוון ששימש בתור מזכיר בשגרירות הסובייטית בקנדה. באותם הימים השקיעו הסובייטים מאמצים רבים כדי לרכוש מידע חסוי בכל הקשור לפצצת האטום, ומשום כך שלחו מרוסיה מומחה לפענוח כתבי צופן. מומחה זה בגד ברוסים וגילה לשלטונות קנדה אודות תוכניתם של הרוסים לגנוב מהם מידע בקשר לאטום. כיוון שאותו אלוף משנה היה מעורב בענין, הוא גורש על-ידי שלטונות קנדה למוסקבה. מיד בהגיעו למוסקבה יחד עם אשתו ובנו, נעצרו כולם והובלו אחר כבוד למטה הק.ג.ב. במרכז מוסקבה. במשך שנתיים ימים הוא היה אסור ואז נגזר עליו עשר שנים במחנה עבודה, על נאמנותו למולדת...

לא כבשאר נסיעותיי בקרונות האסירים בהם היו תנאים קשים מנשוא - הרי שהפעם היתה הנסיעה נוחה למדי. עקב מעמדו הגבוה של האלוף משנה, נהגו בו החיילים כבוד וכמעט ולא פקדו את הקרון שלנו ולא הכבידו עלינו. כך היתה לי לראשונה נסיעה נוחה ואנושית. תוך כדי נסיעה התיידדתי עם אחד מעובדי הרכבת, פועל ניקיון שהיה מנקה את

במוסקבה הייתי אסור במשך חודשים ארוכים. מידי לילה הובילו אותי לחקירות מתישות. הייתי אז נתון במצב קשה כיוון שהחוקרים ניהלו את החקירות בשעות המאוחרות של הלילה, כאשר במשך כל שעות היום לא אפשרו לחטוף תנומה כלשהי. רק בחצות הלילה נתאפשר הדבר - אלא שאז היו מעירים אותי משנתי ומובילים אותי לחקירות עד אור הבוקר.

לא פעם נענשתי לשבת בצינוק בגודל מטר על מטר. קירותיו היו עם קרח שנעשה באמצעות מכשיר מיוחד שהקפיא אותם. כשהייתי בצינוק נאלצתי להפעיל כל הזמן את הידים והרגלים ואת כל איברי גופי לבל יקפאו מהקור הנורא.

יחד עמי בבית הסוהר, היו עוד חמשה מאנ"ש (ראה מסגרת) והם: הרב מרדכי גוראריה, הרב בערל קובילאקער (לברטוב) הרב חיים אליעזר גורביץ, הרב משה דבורוסקי ואנכי.

בחודש אלול תשי"ז העבירו אותי לחדר תת-קרקעי, שם הייתי למעלה משלושה חודשים. אחר כך העלו אותי בחזרה לתאי הרגיל.

רק בחודש אדר תשי"ח, בתום החקירות שלנו, העבירו את כולנו מכלא 'לוביאנקא' לכלא 'בוטורקי' ולאחר שבוע נוסף, קראו לכל אחד מאתנו בנפרד והקריאו בפנינו את פסק הדין: עשר שנות גלות!

כיוון שהיה זה לקראת פסח, ביקשתי מהחוקר שידאג להעביר ידיעה למשפחתי לשלוח לי מצות לחג הפסח המתקרב. הוא אכן מילא בקשתי וכעבור כמה ימים קיבלתי מהבית חבילת מצות.

ביום חמישי י"ג ניסן הועברתי מכלא בוטורקי באמצעות מכונית מיוחדת עד לרכבת שהיתה אמורה להסיע אותי ל"קולימה" המרוחקת. כאשר הוכנסתי למכונית, מצאתי בה עוד ארבעה אנשים: אלוף משנה, עיתונאי, עורך ירחון אמריקאי, ועוד אזרח אחד. התחלנו להכיר אחד את

כשהרבי מברך באריכות ימים

מרת שרה (סופה), רעייתו של ר' בערל, הסתלקה בשיבה טובה ב"ט באייר תשס"א, והיא בשנתה התשעים ותשע לחייה!

בשנים האחרונות לחייה חלתה ולא יכלה לצאת מהבית. גופה היה חלש אבל ברוחה היתה חזקה מאד ונשארה צלולה עד לימייה האחרונים. במה זכתה שהאריכה ימים כל כך?

את התשובה לכך נותנת ידידתה הטובה מרת חסיה תוך תושבת נחלת הר חב"ד: "באחד הפעמים עברתי בחלוקת דולרים אצל הרבי וביקשתי ממנו ברכה לאריכות ימים ובריאות נכונה לסופה ריקמן. הרבי נתן ברכה לאריכות ימים אך על בריאות לא הגיב מאומה. ואכן, מרת ריקמן היתה חולה מאד, אבל נפטרה בשנתה התשעים ותשע לחייה וזכתה לראות דור חמישי..."

בחגיגת עשור לנחלת הר חב"ד. קיצוני משמאל: מזכיר הוועד הרב בערל ריקמן

הם מנצלים את הזמן הקצר הזה עבור הצרכים שלהם, כך שאינם יכולים להתעסק באסירים מבוגרים. משום כך, הודיעו לי, הם אינם מוכנים לקבל אותי כאסיר מן המניין. למרות זאת הממונים עלי החליטו לשלוח אותי לבוכטונינו כדי לנסות להגלות אותי משם למקום הנורא – קולימה.

בהיותי בבוכטונינו הייתי עד למאורעות מחרידים ואכזריים שהתרחשו שם. האסירים היו פושעים מסוכנים ומי שלא התנהג לרוחם הוכה והושפל. כארבעה ימים שהיתי במקום הזה שרוי בחד ובמתח מכל אשר ראו עיני. לאחר ארבעה ימים הוחלט שאכן אין אפשרות לשלוח אותי לקולימה.

כאשר העלו אותי לרכבת בחזרה לחברובסק, פרצתי בבכי מר. הרגשתי כי לא אוכל עוד שאת לאחר נסיעה כה ארוכה, קשה ומייגעת ששברה את גופי לחלוטין. נהפכתי לגל עצמות, וכעת עלי לעבור דרך דומה בחזרה למרכז רוסיה, ללא אוכל וללא שינה; בלי מקום לשבת או אפילו פינה להניח את ראשי. הייתי שרוי במצב של יאוש וציפיתי לרחמי שמיים.

כאשר חזרתי לחברובסק לא ידעו מה לעשות עמי, לשלוח אותי הלאה – לא יכלו, בגלל גילי. לשלוח אותי בחזרה – גם היה בלתי אפשרי. בלית ברירה הם שלחו מכתב למוסקבה ושאלו מה לעשות איתי.

בהיותי נמצא במצב הזה, היה הדבר לטובתי. הייתי שרוי בתנאים טובים יחסית. באותו אזור יש הרבה דגים וכך יכולתי קצת

מאחר שעיקר האוכל היה דג מלוח, הרי הצימאון שלאחר מכן היה גדול, ומנת המים שניתנה לשתיה היתה מצומצמת ביותר. האסירים היו מתחננים כל היום: "מים! מים! הבו מים לשתות!"

סוף סוף הגעתי לחברובסק – והייתי שבור ורצוף מקושי הנסיעה הארוכה, אך גם כאן לא היתה זו התחנה הסופית עבורי, אלא תחנת מעבר לקראת המשך הנסיעה למקום מרוחק – קולימה.

הריחוק הזה היה צעד מרושע מצד החוקרים שרצו להתנקם בי על דברי הלעג והחוצפה שלי אליהם בעת החקירות, וכן לנוכח העבודה שלא רציתי בחקירות להלשין על איש. לכן החליטו לשלוח אותי למקום הנוראי קולימה – משם אין דרך חזרה, אלא לעולם שכולו טוב!...

האסירים במקום היו חולים ונכים. איש בריא שנקלע לשם יכול היה להחזיק מעמד רק זמן קצר, כי חיש מהר הפך אף הוא לנכה חסר תקווה. מזג האוויר בקולימה היה קשה מאד. במרבית חודשי השנה לא נראתה שם אור החמה; צמח אינו צומח והארץ אינה מרשימה דשאים.

בהיותי בחברובסק אמר לי אחד האסירים כי בבוכטונינו לא יקבלוני היות ואינם מקבלים אסירים מעל גיל ארבעים, ומאחר שאין שום אפשרות לשלוח אותי לקולימה בגלל הקשיים להגיע לשם, וזאת כיוון שמי הם קפואים ברוב חודשי השנה – פרט לחודש אחד. כאשר ישנה הפשרת שלגים

יושבים לא היה ניתן לקום ואם עמדו כמעט ולא היה ניתן להתיישב. כך נסעתי שבועות ארוכים בתנאים מחרידים ובלתי נסבלים...

את האוכל לאסירים היו נותנים רק אחת לשלושה ימים ובצמצום רב: 600 גרם לחם ליום, 9 גרם סוכר ודג מלוח מיושן. האסירים שהיו מורעבים, היו זוללים את הכל בבת אחת, וכך נשארו ללא אוכל ביומיים הבאים. אז הם היו נראים כחיות טרף מורעבות. האסיר הפיקח והמחושב ידע כי עליו לכלכל היטב את מעשיו, ולכן חילק לעצמו את מנותיו לשלושה ימים ולכל יום לשלוש ארוחות.

אני עצמי, לאחר שחילקתי את מנותי והתישבתי על מקומי לאכול – היה מציץ מולי אותו גנב-פושע שכבר זלזל מזמן את מנתו היומית ועיניו הרעבות היו יוצאות מחוריהן למראה האוכל שבידי. מכיון שכך לא היה לי העוז לאכול לבדי את האוכל שבידי, והייתי נאלץ להתחלק איתו בפיסת הלחם שבידי. ראוי לציין כי גם מנות האוכל שניתנו לשלושת הימים – גם הן לא היו בשלמות, כי הממונים על החלוקה היו "מעשרים" לעצמם ממנתו של האסיר.

בכדי למנוע גניבות, הייתי נאלץ לשבת כל הזמן צמוד לחבילתי לבל יגנבו אותה. כמו כן השתדלתי לשבת ליד המעבר, שם הסתובבו כל הזמן אנשי המשמר – ה"קאנאווי" – והגנבים היו מפחדים מהם.

מסכת בפני עצמה היתה פרשת השתיה,

אמרה שמע בתקופת לימודיו בליובאוויטש. מעניין כי ביום ב' ניסן – יום הסתלקותו של אדמו"ר הרש"ב – האחרון לחייו, פתח לפתע את פיו והחל להעלות זיכרונות מימים עברו, דבר שלא עשה כל חייו, כאילו היה חש שזהו ב' ניסן האחרון בחייו...

הרב בערל ריקמן היה מקושר בלב ונפש לרבי מלך המשיח. כאמור, את הרבי הוא הכיר עוד בהיותו ילד, כפי שהוא עצמו העיד, כאשר למדו יחד אצל המלמד החסיד הרב שניאור זלמן וילנקין ע"ה.

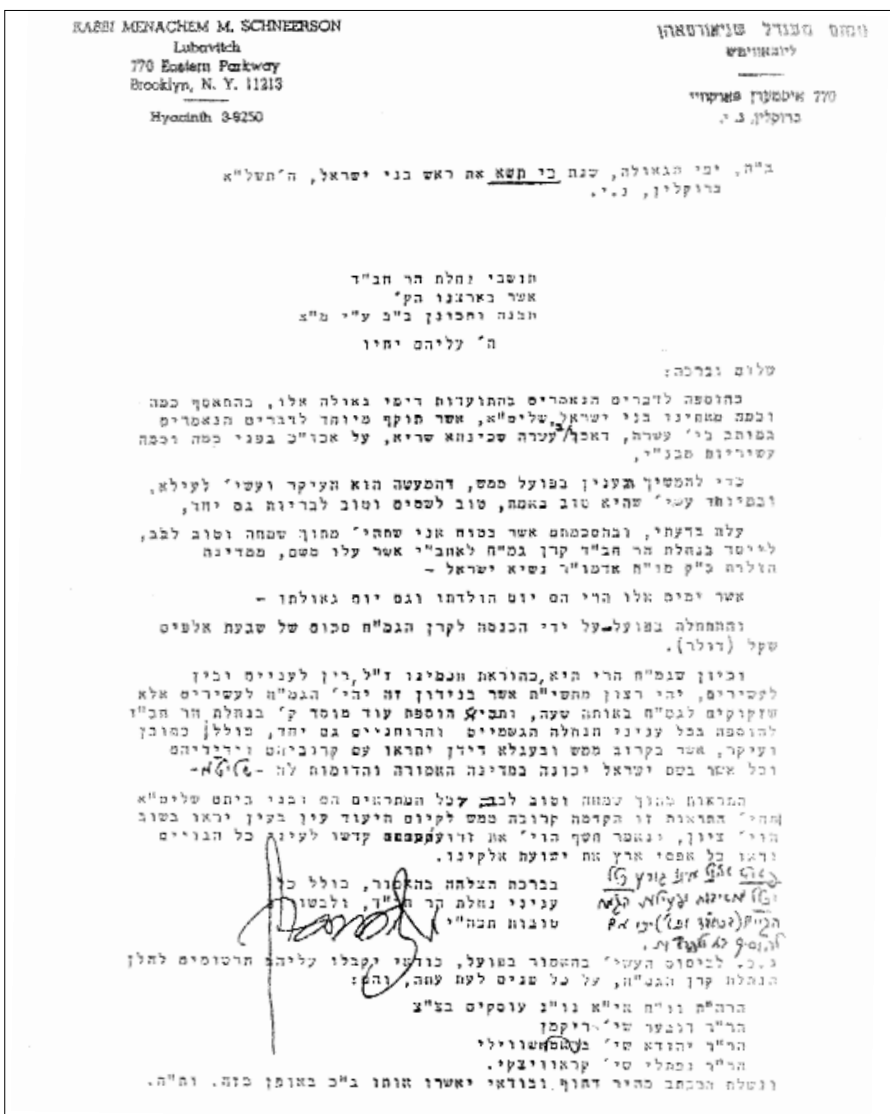
גם בימי השלטון הקומוניסטי שרר קשר בין ר' בערל לבין הרבי. בין כתביו שנמצאו לאחר הסתלקותו נמצא דף מחברת עליו רשם ר' בערל בעמק הבכא שיחת קודש של הרבי שהגיעה אליו בדרך-לא-דרך תחת הכותרת "ברכת זקנינו שליט"א לערב יום כיפור תשל"א" – כידוע שבשפה המחתרנית הרבי כונה 'סבא'.

מאז עלייתו ארצה, והוא בן למעלה משבעים, עסק ר' בערל במרץ רב בפעילות ובמבצעים. זה היה בפעילויות של סוכות, חנוכה או פורים. בכל פעם הגיע למונים על היציאה לפעילות ותבע לצרפו לצוותות היוצאים לבסיסי צה"ל. מידי יום רביעי היה נוטל את תפיליו ויוצא ל"מבצע תפילין" במרכז קרית מלאכי. פעילותו זו נמשכה טו"ב שנים, מעת עלייתו ארצה ועד לימיו האחרונים והוא כבן תשעים!

במשך עשר שנים היה מצטרף לאנ"ש והולך עמם להתפלל בבסיס התובלה שבקרית מלאכי, שם הפיח בקרב החיילים רוח של שמחה והתלהבות.

בשנת תשל"א – השנה בה עלה ארצה – ייסד הרבי גמ"ח בנחלת-הר-חב"ד. יסוד הגמ"ח היה באופן של "אתערותא דלעילא". הרבי עצמו נתן את הסכום הראשוני לגמ"ח בתרומה של 7000 דולר. הרבי עצמו אף מינה את מנהלי הגמ"ח וביניהם את ר' בערל. וכך כתב בנוגע לייסוד הגמ"ח: **"עלה בדעתי ובהסכמתם אשר בטוח אני שתהיה מתוך שמחה וטוב לבב, לייסד בנחלת הר חב"ד קרן גמ"ח לאחינו בני ישראל אשר עלו משם, ממדינת הולדת כ"ק מורי וחמי אדמו"ר נשיא ישראל, אשר ימים אלו הרי הם יום הולדתו וגם יום גאולתו – וההתחלה בפועל על-ידי הכנסה לקרן הגמ"ח סכום של שבעת אלפים שקל (דולר)".**

בסיום המכתב כותב הרבי: **"אשר בקרוב ממש ובעגלא דידן יתראו עם קרוביהם**

בהמשך היומן מספר ר' בערל ריקמן על התקופה שלאחר השחרור מהגלות:

"לאחר ששוחררתי, השלטונות אסרו עלי לגור במקום מגורי הקודם קראסקובה. רק כעבור כמה שנים התירו לי לחזור ולגור שם. כשחזרתי הביתה הגיעו אלי כמה מהחסידיים וביקשו ממני להתמסר ללימוד עם הילדים. לא הסתכלתי על הסכנה שבדבר, ולמדתי תורה עם הילדים."

רק כעבור שנים רבות, בחודש כסלו תשל"א, הצליח ר' בערל לקבל אשרת יציאה והוא עלה עם רעייתו לארץ הקודש ועבר להתגורר בקרית מלאכי.

ר' בערל היה חסיד שתקן וצנוע. בכל יומא דפגרא היה יושב בהתוועדויות עם אנ"ש אך היה בתקן של שומע. רק לעיתים רחוקות ניתן היה לשמוע ממנו סיפור או

ליהנות מהם. אמנם קבלנו דגים מסריחים אבל לפחות לא רעבתי.

מסיבה שאינה ברורה, ר' בערל ריקמן לא כתב על שנות הסבל במחנות הכפייה, אולם בתחילת היומן הוא מספר על הרב חיים מאיר מינץ מנעוול. מקטע זה אפשר להבין על חלק מהשנים היכן שהה הוא עצמו:

"בשנת תשי"ב פגשתי את ר' חיים מאיר במחנה קמישלג. היינו במשך שלוש שנים ביחד. האיש הזה היה תמים ואהוב לכל ומכובד על כולם. בשנת תשט"ו נשלחתי לקרגדה שבקזחסטן, ולאחר חצי שנה נודע לי שהוא נפטר בבית הרפואה במחנה קמישלג. יהי זכרו ברוך."

וידידיהם וכל אשר בשם ישראל יכונה במדינה האמורה והדומות לה – שליט"א" בשולי המכתב ממנה הרבי את מנהלי הגמ"ח החדשים: "בודאי יקבלו עליהם הרשומים להלן הנהלת קרן הגמ"ח על כל פנים לעת עתה והם:

הרה"ח וו"ח אי"א נו"נ עוסקים בצ"צ
הר"ר זובער שי' ריקמן
הר"ר יהודא שי' בטראשווילי
הר"ר נפתלי שי' קראוויצקי.

ראוי לציין שרי בערל ייחס חשיבות רבה לגמ"ח והקפיד לכתוב לרבי דוחו"ת על כל פעולות הגמ"ח. הרבי, כידוע, לא נשאר חייב, וברכתו של הרבי התקיימה במשפחתו של ר'

בערל והוא אכן זכה להתראות עם בנו ובתו שיצאו מבריה"מ בשנים שלאחר מכן. כך התממשו דברי הרבי שבירך בזמן ייסוד הגמ"ח "אשר בקרוב ממש ובעגלא דידן יתראו עם קרוביהם וידידיהם וכל אשר בשם ישראל יכונה במדינה האמורה והדומות לה – שליט"א".

במשך השנים כתב ר' בערל מכתבים רבים לרבי, בהם פירט את ענייני הרוחניים ובעיותיו הגשמיות. תמיד צירף דמי פ"נ כאשר הסכום היה בין שמונים למאתיים דולר, וזאת למרות שהתפרנס בדחקות. תמיד זכה לקבל תשובות ומענות, בדרך כלל בדמות מכתבים כלליים כאשר הרבי היה מוסיף בכתב ידו תשובות לענייניו השונים.

החל מיום היווסדו של וועד נחלת הר חבי"ד, שימש כגזבר הוועד עד יומו האחרון, וזאת יחד עם היותו ממנהלי הגמ"ח בנחלת הר חבי"ד.

בימיו האחרונים היה מאושפז בבית הרפואה 'קפלן'. גופו היה מחובר למכשירים רבים אבל בנפשו היה מחובר למעלה. הדיבור היה קשה עליו אך בכל פעם שאזר מעט כח, כתב מילים בודדות שביטאו עולם שלם: "תודה לה'", "חינוך הילדים"; "קידוש השם"; ו"שמע ישראל".

נפטר ביום ז"ך בתמוז תשמ"ח ונטמן למחרת בכ"ח בתמוז בחלקת חבי"ד בהר הזיתים.

התודה והברכה

הננו להודות מקרב לב להאי גברא יקירא שמשקיע מזמנו, מממונו וממרצו ועשה לילות כימים לדאוג לרווחתם של התמימים

בגשמיות וברוחניות בכל ימות השנה
ובפרט בסיוע להשלמת בנין הפנימיה

הרה"ח ר' יהודה לייב שיח"י מוצ'קין

יהי רצון שיזכה לעשות תמיד נח"ר לכ"ק אד"ש מה"מ ולזרז את התגלותו המיידית
"מלך ביופיו תחזינה עינינו" בגאולה האמיתית והשלימה תיכף ומיד ממש!

יחי אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח לעולם ועד

תלמידי התמימים – תות"ל בית משיח 770